

Katarzyna Słojkowska

Warszawa

MATERIAŁY MARII GRZEGORZEWSKIEJ

1888–1967

(III–379)

Maria Grzegorzewska urodziła się 18 kwietnia 1888 roku we wsi Wołucza w powiecie rawskim jako córka Adolfa, dzierżawcy i administratora majątków ziemskich i Felicji z Bohdanowiczów. W 1906 roku ukończyła 7-klasową pensję Pauliny Hewelke w Warszawie (po upaństwowieniu w 1919 r. szkoła przyjęła imię Klementyny Hoffmanowej). Następnie po ukończeniu rocznego kursu przygotowawczego do studiów uniwersyteckich (dział matematyczno-przyrodniczy), którego kierownikiem był Ludwik Krzywicki, zdała rosyjski egzamin na dyplom nauczycielski i w 1909 roku wstąpiła na Wydział Przyrodniczy Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Z powodu choroby płuc w 1911 roku przerwała naukę w krakowskiej uczelni. Podczas leczenia w Zakopanem dowiedziała się o założeniu przez prof. Józefę Joteyko Międzynarodowego Fakultetu Pedologicznego w Brukseli. Jego słuchaczką została w październiku 1913 roku.

Wybuch 1. wojny światowej zastał ją na wakacjach na wsi u rodziców. Odcięta od Brukseli ale i od Warszawy, dzięki wpływom prof. Joteyko przedostała się z wielkimi trudnościami przez zaminowane Morze Północne do Londynu, a następnie do Paryża. Tu zapisała się na Sorbonę i prowadziła badania nad wrażeniami estetycznymi dzieci i młodzieży. Po dwóch latach w 1916 roku uzyskała doktorat na Uniwersytecie Paryskim na podstawie rozprawy *Essai sur le développement du sentiment esthétique: recherches d'esthétique expérimentale faites sur les élèves des écoles de Bruxelles*.

Pobyt we Francji okazał się przełomowy dla kierunku jej przyszłych studiów i badań. Podczas zwiedzania szpitala dla upośledzonych umysłowo i fizycznie podjęła decyzję o poświęceniu się pedagogice specjalnej.

W maju 1919 roku powróciła na stałe do odrodzonej Polski i od listopada rozpoczęła służbę państwową w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w charakterze starszego referenta do spraw szkolnictwa specjalnego. 1 września 1921 roku nie rezygnując z posady ministerialnej, przyjęła na siebie kierownictwo Państwowego Seminarium Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (PSPS), które powołała na wzór brukselskiego Fakultetu.

Od 1 września 1922 roku do 1 września 1939 roku była etatowym dyrektorem Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej, który powstał przez fuzję PSPS z Państwowym Instytutem Fonetycznym. Jako urzędniczka MWRiOP do września 1928 roku prowadziła prace wizytacyjne szkolnictwa specjalnego. W okresie od września 1930 roku do maja 1935 roku pracowała także jako dyrektor utworzonego wspólnie z Władysławem Radwanem Państwowego Instytutu Nauczycielskiego w Warszawie.

Po wybuchu 2. wojny światowej pełniła zadania sanitariuszki w szpitalach wojskowych. Następnie pracowała jako etatowa nauczycielka szkoły specjalnej nr 177 w Warszawie. Brała udział w tajnych pracach oświatowych Delegatury Rządu Londyńskiego w wydziale kształcenia nauczycieli. Od 1 stycznia 1941 r. była referentką tego działu w Głównej Komisji Planowania. Organizowała i prowadziła z ramienia Delegatury tajne roczne studium przygotowujące nauczycieli do zakładów kształcenia (1942–1944). Kolportowała prasę

podziemną i broń, udostępniała swoje mieszkanie na konspiracyjne zebrania, należała do Głównego Komitetu Pomocy Żydom. Brała udział w powstaniu warszawskim w służbie sanitarnej. 10 sierpnia 1944 roku została wywieziona do obozu przejściowego w Pruszkowie, skąd udało się jej uciec. Udała się do Zalesia Dolnego pod Piasecznem, gdzie pracowała jako nauczycielka w prywatnej szkole powszechnej Ewy Krauze.

15 maja 1945 roku powróciła na stanowisko etatowego dyrektora Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (od 1950 r. Państwowego Studium Pedagogiki Specjalnej), które sprawowała do 1967 roku. W 1957 roku otrzymała tytuł naukowy profesora zwyczajnego i w następnym roku objęła kierownictwo Katedry Pedagogiki Specjalnej Uniwersytetu Warszawskiego, pierwszej uniwersyteckiej katedry pedagogiki specjalnej w Polsce, powołanej dla Niej ad personam. Funkcję tę sprawowała do 1960 roku.

W latach 1924–1965 przewodniczyła Sekcji Szkolnictwa Specjalnego Związku Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (Związku Nauczycielstwa Polskiego). W 1924 roku założyła czasopismo "Szkoła Specjalna" i kierowała nim do 1967 roku. W latach 1945–1948 kierowała redakcją kwartalnika „Ruch Pedagogiczny”.

W 1961 roku otrzymała tytuł członka honorowego Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego. Do ostatnich dni działała społecznie w Polskim Związku Głuchych oraz Polskim Związku Niewidomych.

Była wielokrotnie odznaczana przez władze państwowe: Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1931), Medalem 10-lecia Polski Ludowej (1955), Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (1955), Odznaką „Zasłużony nauczyciel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (1957), Orderem Budowniczych Polski Ludowej (1959).

Zmarła 7 maja 1967 roku w Warszawie. Została pochowana w Alei Zasłużonych na warszawskich Powązkach.

Jest patronką Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, gdzie znajduje się Muzeum poświęcone jej pamięci z pamiątkami zebranymi z jej gabinetu po śmierci (rękopisy, obrazy, grafiki, książki, maszyna do pisania, odznaczenia państwowe).

Zespół materiałów Marii Grzegorzewskiej w PAN Archiwum w Warszawie ukształtował się w latach 2003–2017 z materiałów prof. Janiny Doroszewskiej. W 2003 roku p. Ewa Tomasik z polecenia rodziny Doroszewskich przekazała jako dar korespondencję Marii Grzegorzewskiej i Janiny Doroszewskiej (ks. nab. 2418). W 2005 roku ze spuścizny Janiny Doroszewskiej o sygnaturze III-333 zostały wyłączone prace i nadbitki prac, korespondencja w tym odpisy listów do J. D. z lat 1911 i 1919 oraz materiały o Marii Grzegorzewskiej. W 2017 roku prof. Jan Doroszewski przekazał w formie daru teczkę z materiałami fotograficznymi (ks. nab. 2861).

Materiały Marii Grzegorzewskiej pochodzą z lat przed 1918–1978 i liczą 0,3 m.b. akt. Inwentarz opracowała w 2022 roku Katarzyna Słojkowska. Utworzono 18 jednostek archiwalnych, które podzielono na 6 zasadniczych grup.

Grupa I zawiera prace twórczyni spuścizny z pedagogiki i pedagogiki specjalnej z lat 1949–1966. Są to dwie jednostki archiwalne, w których znalazły się rękopisy i maszynopisy Marii Grzegorzewskiej, a także streszczenie, uzupełnienie oraz odpisy wykonane przez osoby obce. Przedwojenne prace autorki spuścizny spłonęły podczas powstania warszawskiego wraz z jej mieszkaniem.

Grupa II to materiały działalności organizacyjnej, dydaktycznej, opiniującej i wydawniczej Marii Grzegorzewskiej, którą prowadziła w ramach Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej i Katedry Pedagogiki Specjalnej Uniwersytetu Warszawskiego.

Dokumenty pochodzą z lat 1947–1967. Są to materiały z posiedzeń, koncepcje programowe, programy zajęć, informacje o hospitacjach i wykładach, korespondencja.

W kolejnej grupie umieszczono materiały biograficzne, w których znajdują się najstarsze dokumenty w spuściźnie. Zawiera je jednostka 7 z fotografiami i kopiami fotograficznymi portretów prof. Marii Grzegorzewskiej i grup. Materiały fotograficzne w większości są niedatowane, niemniej z dużą dozą pewności można orzec, że wśród nich znalazły się fotografie sprzed 1918 roku.

Grupa IV to korespondencja wychodząca i wpływająca z lat 1948–1964, 1972. Są to przede wszystkim listy oraz odpisy listów Marii Grzegorzewskiej do Janiny Doroszewskiej.

W grupie V umieszczono materiały o twórczyni zespołu z lat 1957–1978. Znalazły się tu zapiski i prace Janiny Doroszewskiej i innych osób oraz dokumenty inicjatyw mających na celu uczczenie pamięci prof. Marii Grzegorzewskiej.

Ostatnia VI grupa to załączniki z lat 1925–1967, zawierające skrypty wykładów prof. Marii Grzegorzewskiej w Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej, druki prac własnych i obcych oraz wycinki dotyczące Uniwersytetu Warszawskiego.

Materiały zostały opatrzone w PAN Archiwum w Warszawie sygnaturą III–379. Inwentarz uzupełniają 4 aneksy. W systemie informacji archiwalnej ZOSIA zespół posiada numer 674. Dodatkowo w spuściźnie Janiny Doroszewskiej (sygn. III–333) znajdują się fragmenty wspólnych prac oraz materiały poświęcone Marii Grzegorzewskiej w tym dokumenty Komitetu Uczczenia Jej Pamięci.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Marii Grzegorzewskiej, PAN Archiwum w Warszawie, III–379, j. 6, 12.
2. *Maria Grzegorzewska (1888–1967)*,
<http://www.aps.edu.pl/uczelnia/patronka/?cookieInfo=1>
3. *MARIA GRZEGORZEWSKA (1888–1967) – PATRON BIBLIOTEKI*,
<https://www.pbw.zgora.pl/pbw/file>

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarz
I. Prace twórcy spuścizny	1–2
II. Materiały działalności organizacyjnej, dydaktycznej, opiniującej i wydawniczej	3–5
III. Materiały biograficzne	6–7
IV. Korespondencja	8–10
V. Materiały o twórcy zespołu	11–14
VI. Załączniki	15–18
Aneksy 1–4	

I. Prace twórcy spuścizny

1. Pedagogika specjalna
Fragment pracy, artykuły, referat, streszczenie referatu, komunikat w tym odpis i streszczenie pracy M. G.
1957–1963, b. d., rkp., masz., druk, l., k. 162, zob. aneks 1

2. Pedagogika

Wykłady, konspekty, przemówienia, materiały warsztatowe
1949–1966, b. d., rkp., masz., l., k. 67, zob. aneks 2

Uwaga: Zawiera prace M. G. i odpisy jej prac

II. Materiały działalności organizacyjnej, dydaktycznej, opiniującej i wydawniczej

3. Katedra Pedagogiki Specjalnej Uniwersytetu Warszawskiego.

Materiały z posiedzeń, rozkład prac, problemy badawcze, założenia do reformy, plany zajęć, plan wydawniczy, korespondencja organizacyjna
1954–1966, rkp., masz., k. 104

4. Jw.

Informacje o hospitaacjach i wykładach, tematy do egzaminów, prośby o wyrażenie opinii wraz z załącznikami, prośba o akceptację do druku
1958–1966, rkp., masz., l., k. 49

5. Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej

Materiały z posiedzeń, koncepcje programowe, instrukcja Ministerstwa Oświaty, rozkłady zajęć, korespondencja organizacyjna
1947–1967, rkp., masz., l., k. 46

III. Materiały biograficzne

6. Życiorys, wykaz prac naukowych, legitymacja upoważniająca do ulg taryfy komunikacji miejskiej, ekslibris, materiały dotyczące stanu zdrowia, zawiadomienie o śmierci, odsłonięcie płyty nagrobnej

1948–1969, rkp., masz., druk, fot., pol., l., k. 34

7. Maria Grzegorzewska

Fotografie i kopie fotograficzne – portrety i grupy
Przed 1918–1963, b.d., 168 fot.

IV. Korespondencja

A. Wychodząca

8. Janina Doroszevska

1948–1952, 1963, rkp., masz., l., k. 245

Uwaga: Zawiera odpisy listów M. G. z lat 1911 i 1919

9. Janina Doroszevska, Władysław Onufryjak

1953–1964 i niedatowane, rkp., l., k. 220

Uwaga: Zawiera suszone kwiaty, które M. G. załączała do listów do J. D.

B. Wpływająca

10. Doroszevska Janina, Kubicki Stefan, Marysia i K. Lechowicz?, M. Rederowa, s. Emmanuela, s. Julia, Wila, ks. Jan Zieja, nadawcy nieznani 1948–1964, 1972, rkp., 2 fot., l., k. 23

V. Materiały o twórcy zespołu

11. Materiały wytworzone przez J. Doroszewską
Dane podstawowe, wykaz ważniejszych prac M. G., zapiski wspomnieniowe, fragmenty prac J. D. o M. G., odpisy fragmentów notatek M. G. dotyczących projektów na przyszłość Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej 1957–1971, b.d., rkp., masz., l., k. 229
12. Prace J. Doroszewskiej, M. Gawareckiej – siostrzenicy, Z. Wiśnickiej i R. Wroczyńskiego
Artykuły, ustępy z artykułu, które nie były drukowane, odczyt, przemówienia, pogadanka radiowa, wspomnienia, referat 1957–1978, b.d., rkp., masz., druk, l., sz., k. 149, zob. aneks 3
13. Komitet Uczczenia Pamięci Marii Grzegorzewskiej
Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Żyrardowie
Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej
Szkoła Specjalna nr 6 w Warszawie
Zadania, propozycja porządku posiedzenia, notatka, projekt działalności, korespondencja, wycinek prasowy i zaproszenie dotyczące uroczystości nadania placówkom imienia M. G. 1969–1977, rkp., masz., druk, l., k. 57
14. Sesja naukowa ku czci M. Grzegorzewskiej w Warszawie 8. 11 1969
Materiały organizacyjne, sprawozdania, zapiski J. Doroszewskiej, korespondencja 1969, rkp., masz., druk, l., k. 109

VI. Załączniki

15. M. Grzegorzewska, *Pedagogika Specjalna. Skrypt wykładów w Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej*
3 skrypty z lat 1956/1957, 1959 i 1960
1956–1960, masz. pow., druk, sz., k. 149
16. Druki prac własnych
Odbitki i nadbitki z czasopism i opracowań oraz tablice
1925–1967, druk, j. franc., j. pol., l., sz., k. 115, zob. aneks 4

17. F. Popiół, *Z prac poradni ortofonicznej Instytutu Pedagogiki Specjalnej*
W. P., Dr Z. Szymańska: „Dziecko wykolejone”. Państwowe Zakłady Wydawnictw
Lekarskich, Warszawa 1957, s. 103
Artykuł, recenzja
B.d., druk, l., k. 7
18. Wycinki prasowe dotyczące Uniwersytetu Warszawskiego
1958–1963, druk, l., k. 7

Aneks 1

- j. 1 Pedagogika specjalna
Analiza podstawowych założeń metodycznych w szkolnictwie specjalnym z punktu widzenia rehabilitacji społecznej, streszczenie referatu M. G.
Analiza wartości rewalidacyjnych metody „Ośrodków pracy”, odbliska artykułu M. G. z uzupełnieniami J. D.
Dramaty przeżyć nieletniego wykolejonego, odpis referatu M. G.
[Kolego, słyszałam kiedyś ciekawą opowieść o człowieku..], fragment pracy
Kształcenie nauczycieli- wychowawców szkolnictwa specjalnego w Polsce, komunikat
O dzieciach, które wymagają specjalnej opieki, referat
Uzasadnienie w świetle nauki Pawłowa wartości rewalidacyjnych metody pracy w szkole Specjalnej, artykuł
Władysław Sala, Trzysta lat służby dla dobra młodzieży moralnie zagrożonej, miesięcznik „Opiekun Społeczny” Nr 10 z 1938 r., streszczenie broszury
Zagadnienie służby społecznej i roli asystenta społecznego, artykuł

Aneks 2

- j. 2 Pedagogika
Co jest najważniejsze w wychowaniu młodzieży w zakładzie wychowawczym, wykład
Macierzyństwo, wykład
Ogólny konspekt problematyki pedagogiki ogólnej (w związku z wykładami pedagogiki ogólnej w Akademii Sztuk Pięknych), konspekt
[O Korczaku mówić trudno...], odpis wykładu
[Otwarcie i zakończenie 1966 roku akademickiego], przemówienia
Sędzia wobec oskarżonego nieletniego, wykład
[Trudno mi coś opowiedzieć o życiu...], przemówienie? wypowiedź dla środków masowego przekazu?

Aneks 3

- j. 12 Prace J. Doroszewskiej, M. Gawareckiej – siostrzenicy, Z. Wiśnickiej i R. Wroczyńskiego
J. Doroszevska, *Bieg życia Marii Grzegorzewskiej*, odczyt
J. Doroszevska, *Fragmety z biografii Marii Grzegorzewskiej*, artykuł
J. Doroszevska, *Nauczyciel-wychowawca w oczach Marii Grzegorzewskiej*, artykuł,
2 egz.

- J. Doroszevska, *O Instytucie Pedagogiki Specjalnej i jego twórcy – Marii Grzegorzewskiej*, artykuł
- J. Doroszevska, *Otwarcie roku akademickiego 1967/1968 w Instytucie Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej*, [Parę słów o listach Marii Grzegorzewskiej], *Przyjaźń*, [O poglądach Marii Grzegorzewskiej], przemówienia i pogadanka radiowa
- M. Gawarecka, *Z moich wspomnień*, wspomnienie
- Z. Wiśnicka, *Nazywali ją pogańskim aniołem*, artykuł
- R. Wroczyński, *Maria Grzegorzewska w polskiej myśli wychowawczej*, referat

Aneks 4

j. 16 Druki prac własnych

- Analiza wartości rewalidacyjnych metody „Ośrodków pracy”*, 1957, „Szkola Specjalna”, T. XVIII, odbitka
- Institut de Pedagogie Speciale de l’etat a Varsovie*, b.d.
- Józefa Joteyko (1866–1928)*, 1966, „Szkola Specjalna”, T. XXVII, Nr 4, s. 191–197
- Kształcenie nauczycieli-wychowawców szkolnictwa specjalnego w Polsce*, 1963, „Kwartalnik Pedagogiczny”, R. VIII, nr 2, 2 odbitki
- Obraz metody „ośrodków pracy” z punktu widzenia jej wartości usprawniających*, tablica, 3 egz.
- Pedagogika specjalna*, 1966, „Rozwój pedagogiki w PRL”, nadbitka z dedykacją dla J. Doroszevskiej
- Postawa kuratora sądowego wobec nieletniego znajdującego się w warunkach wykołejenia*, 1967, „Szkola Specjalna”, R. XXVIII, T. XXVIII, nr 2, s. 98–104
- Struktura psychiczna tzw. „Zmysłu Przeszłód”*, 1925–26, „Szkola Specjalna”, nr 4, odbitka
- Uzasadnienie w świetle nauki Pawłowa wartości rewalidacyjnych metod pracy w szkole Specjalnej*, 1955, „Studia Pedagogiczne”, t. II, s. 207–244
- Wyobrażenia zastępcze jako jedna ze swoistych form kompensacji w przystosowywaniu się głuchych do świata słyszających*, 1959, „Szkola Specjalna”, R. XX, T. XX, s. 313–320
- Z notatek o nauczycielu-wychowawcy*, b.d., niekompletny tekst
- Zagadnienie znaczenia budzenia i wzmagania dynamizmu adaptacyjnego jednostki w procesie jej rewalidacji*, 1963, „Szkola Specjalna”, R. XXIV, T. XXIV
- Zagadnienie znaczenia budzenia i wzmagania dynamizmu adaptacyjnego jednostki w procesie jej rewalidacji*, 1966, „Materiały do nauczania psychologii”, seria IV, T. 2, s. 79–89
- Zubożenie psycho-fizyczne oligofreników, Zestawienie warunków psychofizycznych głuchego i jego adaptacja osobista i społeczna, Zestawienie warunków psychofizycznych niewidomego i jego adaptacja osobista i społeczna*, tablice z zarysem problematyki przygotowywanych prac, 2 egz.